

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК БАГАТОМІРНЕ ПОНЯТТЯ

У статті висвітлено поняття громадянської освіти, що прийнято в США і Європі. Узагальнено дефініції громадянської освіти в українських і російських дослідженнях. Вказано на соціальну зумовленість характеру і змісту громадянської освіти. Запропоновано багатомірне розуміння громадянської освіти на рівні представлення її як суспільно-політичного явища і як педагогічної технології.

Ключові слова: громадянська освіта, дефініції громадянської освіти, суспільно-політичне явище, педагогічна технологія.

В статье изложено определение понятия гражданского образования, которое принято в США и Европе. Обобщены дефиниции гражданского образования в украинских и российских исследованиях. Указано на социальную обусловленность характера и содержания гражданского образования. Предложено многомерное понимание гражданского образования на уровне представления его как общественно-политического явления и как педагогической технологии.

Ключевые слова: гражданское образование, дефиниции гражданского образования, общественно-политическое явление, педагогическая технология.

The article deals with present definitions of civic education in USA and Europe. The definitions of civic education in Ukrainian and Russian investigations are generalized. Social association of character and content of civic education is indicated. Author offers addition to the meaning of civic education as social and political phenomena and as pedagogical technology.

Key words: civic education, definitions of civic education, social and political phenomena, pedagogical technology.

Постановка проблеми. Суспільно-політична динаміка у постсоціалістичних країнах, в тому числі й в Україні, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. зумовила ствердження демократичних принципів життя. Внаслідок цього відбулася заміна класових цінностей на загальнолюдські, а розвиток української державності було спрямовано на розбудову громадянського суспільства.

Історія неодноразово доводила, що основою мирного співіснування людей є гуманізм, моральність та демократичність життя, а засобом узгодження взаємовідносин – дотримання на практиці правових норм і законів. Тому в останнє десятиліття громадянська освіта посіла важливе місце у загальному процесі демократизації українського суспільства.

Оскільки громадянська освіта в Україні є явищем достатньо новим і ще у повній мірі не вивченим. Для постійного її вдосконалення необхідні системні наукові дослідження. У свою чергу це потребує чіткого визначення поняття громадянської освіти. Проте, вивчення наявних дефініцій свідчить про певну варіативність її тлумачень. На додаток до цього громадянська освіта сьогодні розуміється і як процес, і як певна технологія. Внаслідок цього її доцільно представляти як багатомірне поняття.

Аналіз актуальних досліджень. Сьогодні визначення громадянської освіти сконцентровано навколо такого її розуміння, як підготовка людини до життя в суспільстві на демократичних й правових засадах. Така дефініція є загальноприйнятною й з певними уточненнями поширена в світовій теорії й практиці громадянської освіти. Але одразу необхідно зауважити, що стосовно визначення її структурних складових або компонентів існують певні відмінності, які зумовлені суспільно-політичними й правовим традиціями розвитку суспільства. На це звернув увагу й американський дослідник Вільям Галстон. Він наголосив, що відтоді, коли Платон і Аристотель вперше акцентували проблему громадянськості особистості, стало зрозуміло – громадянська освіта залежить від суспільного ладу [17]. Це підтверджується також й аналізом визначень громадянської освіти, що прийняті в США, Європі, Росії та Україні.

У США громадянська освіта розуміється як підготовка громадян для реалізації їхньої відповідальності щодо підтримки й укріплення самоврядування як основи участі в справах держави, нації. Запланованим результатом громадянської освіти повинно стати самоствердження індивідів як суверенних членів суспільства. Разом з цим передбачається затвердження людської гідності, а також особистої політичної й економічної відповідальності та сприяння подальшому укріпленню демократії. При цьому громадянська освіта в США традиційно має трикомпонентну структуру: громадянські знання, громадянські навички та громадянська позиція [1].

В європейських країнах також використовується аналогічне вищевизначеному визначення громадянської освіти, метою якої є формування громадянина, здатного до життя в демократичному суспільстві [9]. Так,

наприклад, в документах Ради Європи громадянська освіта визначається як підготовка громадян до поінформованої та відповідальної участі в суспільному житті, яка ґрунтується на ідеях рівності, плюралізму, справедливості та поваги до прав людини. В цьому випадку громадянська освіта наповнена такою тематикою: права людини, демократія, розвиток, мир, плюралізм, ціннісний підхід, багаторівневі перспективи, культурна грамотність [2].

Вищезазначені тлумачення громадянської освіти з деяким уточненням використовуються в теоретичних й методичних розробках українських та російських дослідників.

Так, у найбільш важливих російських документах з громадянської освіти (інструктивно-методичне письмо Міністерства освіти РФ «Про громадянську освіту учнів загальноосвітніх закладів РФ», концепція «Про розвиток громадянської освіти в Росії», «Концепція громадянської освіти в загальноосвітній школі») вона розуміється як виховання громадянина для життя в демократичній державі та громадянському суспільстві. При цьому передбачається, що людина повинна засвоїти певні знання та уміння, систему демократичних цінностей, набути готовності щодо участі в суспільно-політичному житті [3].

У свою чергу, в розробленій українськими науковцями під керівництвом О.В. Сухомлинської «Концепції громадянської освіти в школах України» висвітлено таке розуміння громадянської освіти. Це спеціалізована, систематична підготовка людей до життя в умовах демократії, що є динамічною і містить складові:

- громадянські знання (способи й форми функціонування громадянина в державі);
- громадянські уміння та досвід (участь у соціально-політичному житті);
- громадянські чесноти (норми, установки, цінності, якості й риси громадянського суспільства) [6].

Отже, існуючі в Європі та США визначення громадянської освіти за своєю сутністю практично у незміненому вигляді були прийняті в російській й українській дослідженнях.

Мета статті полягає в тому, щоб запропонувати й обґрунтувати розуміння громадянської освіти на соціальному, на загальнопедагогічному й на процесуальному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Зростання інтересу до проблеми громадянської освіти призвело до певної варіативності у її тлумаченні як

наукового поняття. При збереженні сутності громадянської освіти має місце певна її конкретизація як процесу або як системи. Вона розуміється, наприклад, як:

- система виховання й навчання особистості, що передбачає формування моральної громадянської позиції, громадянської компетентності, набуття досвіду громадянської діяльності в системі неперервної освіти [10, с. 39];
- освіта, що спрямована на формування знань, умінь, навичок і громадянських компетенцій, потрібних для життя в демократичній державі [5, с. 11];
- система виховання та навчання особистості, здатної жити в умовах громадянського суспільства [12];
- навчання ефективній участі у процесах демократичного розвитку як на місцевому, так і на національному рівні [4, с. 2];
- важливий засіб розвитку можливостей на суспільному рівні, який забезпечує ефективну громадянську участь [4, с. 2];
- важливий аспект зміцнення здатності суспільства управляти власними справами, котрий доповнює розвиток можливостей на індивідуальному й інституційному рівнях [4, с. 2].

Внаслідок вищевикладеного можна зробити висновок, що поняття сучасної громадянської освіти за своєю суттю розуміється фактично однаково, але її конкретизація відображує підсилення певних її складових або завдань. Проте, такий висновок не дає повного уявлення про роль і місце громадянської освіти в сучасному суспільстві. В цьому сенсі доцільно розуміти громадянську освіту не тільки як вже звичне й усталене наукове поняття, а ще і як суспільно-політичне явище.

Така пропозиція зумовлена певними міркуваннями. Громадянська освіта покликана сьогодні сприяти політичній стабільності та відповідальній участі громадян у житті суспільства. Вона отримала поширення й підтримку на державному рівні у багатьох країнах світу. В Європі її якісно новий етап почався з моменту падіння Берлінської стіни у 1989 році [10, с. 3]. Громадянська освіта стала особливо потрібною в суспільствах, які в недавньому минулому пережили громадянські війни або період авторитарної державності. У цих умовах для людей знання й уміння легітимної (законної) поведінки в демократичних умовах стали вельми актуальними.

В середині 90-х років ХХ ст. уряди європейських країн визнали кризовий стан освіти. Це стало причиною здійснення освітніх реформ.

Особливу увагу було звернено увагу на розвиток громадянської освіти, тому що її було визнано засобом формування громадянських компетенцій особистості, які у свою чергу є складовою загальних життєвих компетенцій сучасної особистості. Але європейцями було усвідомлено важливу ознаку сучасної громадянської освіти – її динамічність внаслідок того, що суспільні умови постійно змінюються, і тому громадянські компетенції повинні підтримуватися й оновлюватися протягом усього життя людини.

Отже, громадянська освіта, як засіб підготовки молоді до повноцінного життя в демократичному суспільстві, завжди була і є пов'язаною з соціально-економічними й культурними чинниками суспільства, з політичними й геополітичними інтересами держави. Вона є пріоритетним напрямом освітньої політики та реформ і повинна здійснюватися усіма соціальними інституціями [8, с. 20].

Значення й роль громадянської освіти як суспільно-політичного явища підтверджується також думками й поглядами різних науковців. Наприклад, дослідник у галузі громадянської освіти Девід Керр зазначає, що для розвинених демократій існують такі проблеми, як дефіцит демократії та поширення індивідуалізму. Перша виявляється у падінні рівня інтересу й участі людей у політичному житті суспільства. Друга – в існуванні індивідуалізму як характерної риси капіталізму, яка призводить до антисоціальної поведінки та насильства, особливо серед молоді. Також, за думкою Д. Керра, існує культурне розмаїття, що спричиняє прояву дискримінації, расизму та нетерпимості. На додаток до вищезазначеного змінюється парадигма громадянства, яка виходить за межі національного й сьогодні може розглядатися як «європейське», «транснаціональне» з переходом у «космополітичне» [8, с. 21-22].

Дослідниця з історії громадянського виховання в Україні І. Кучинська підкреслює, що залежно від політичного ладу – ліберального, демократичного чи авторитарного – формується і запит на відповідальних та освічених громадян чи обмежених виконавців [7]. Спираючись на таку тезу, можна чітко усвідомлювати залежність ролі й функцій громадянської освіти від потреб суспільства. Інакше кажучи, громадянську освіту у кожному окремому випадку, тобто у конкретному суспільстві з притаманними рисами культурно-історичного розвитку, необхідно планувати, спрямовувати й здійснювати як суспільно-політичний феномен. Це підтверджується й прикладами здійснення громадянської освіти в різних країнах світу.

В Грузії демократичний процес не є стабільним. Більшість громадян цієї країни не беруть участі у політичних діях і в цілому виявляють байдужість й апатію. Незважаючи на періодичні демонстрації з метою висловлення невдоволеності діями уряду, активність населення у громадянських справах здебільшого обмежена [18].

В іншій країні, в Ірландії, історичні наслідки спричинили виникненню ідеї вичерпного лібералізму, яка в суспільстві реалізується, в тому числі, й шляхом громадянської освіти. Уряд підтримує політичну активність населення й плюралістичні устремління. Одним із головних шляхів здійснення громадянської освіти є формування демократичних цінностей молоді через шкільне навчання.

Громадянську освіту в Палестині реалізовано завдяки проекту PASSIA, який діє в країні з 2005 року. Його основна ідея спрямована на озброєння палестинців знаннями щодо дотримання законності, розподілу повноважень між гілками влади, шляхів реалізації свобод і прав. Люди в цій країні повинні навчитися відстоювати свої права демократичним шляхом, бути спроможними для участі в локальних політичних подіях. Для цього PASSIA здійснює підготовку тренерів, які надають населенню країни допомогу з питань громадянської освіти [19].

В Намібії, внаслідок історичного минулого, сьогодні актуальні така спрямованість громадянської освіти, що виявляється у здійсненні просвіти й захисту непрацевдатних людей, попередженні злочинності, запобіганні насильству над дітьми й жінками і в участі останніх у політичному житті [16].

Отже, соціальна зумовленість характеру й змісту громадянської освіти в різних країнах світу, а також загально соціальна її значущість, дає підставу для розуміння її на соціальному рівні як суспільно-політичного явища, що притаманне розвитку сучасних країн на демократичних засадах.

Таким чином, громадянська освіта як суспільно-політичний феномен – це процес визначення державою характеру запиту щодо особистості громадянина («освічений громадянин» чи «обмежений виконавець») та організація впливу соціальних інституцій задля засвоєння суспільством відповідних громадянських знань, умінь й цінностей.

Сьогодні громадянська освіта в Україні здійснюється різними шляхами. В школі, наприклад, вона викладається і як окремий предмет, і також реалізується у ході проведення уроків з інших дисциплін. Внаслідок цього в останні роки в практиці громадянської освіти починає з'являтися

її розуміння на рівні педагогічної технології. Зокрема, такі дослідники, як Тягло О.В., Цимбал О.М., Цимбал П.В. у ході впровадження проектно-ї технології критичного мислення і громадянської освіти на уроках з англійської мови спираються на таке її визначення. Громадянська освіта – це інтегративна педагогічна технологія формування громадянських чеснот та засвоєння технік розв’язання у мирний спосіб соціальних проблем, конфліктів, криз [15, с. 18]. Підтвердженням вірності сприйняття громадянської освіти на рівні педагогічної технології є її здійснення, наприклад, у європейських країнах шляхом застосування певних моделей.

Згідно з дослідженнями О.В. Сухомлинської в європейській громадянській освіті мають місце три основні моделі. Перша – це модель участі (партисипативна модель). Відповідно до неї, характер поведінки молодих людей в їх щоденному житті поступово трансформується в їхнє доросле, зокрема, політичне життя. Внаслідок цього в процесі шкільної життєдіяльності можна успішно формувати в учнів певні соціально-політичні цінності й компетенції, які можуть стати їм в нагоді для життя в демократичних умовах.

Другою є когнітивно-розвивальна модель. Її реалізація спрямована на поступове удосконалення мислення та формування світогляду молодої людини, які потім допомагають їй у дорослому стані адекватно сприймати події соціально-політичного життя.

Третя модель має назву репрезентативної. У ході її використання політичні знання та уміння (наприклад, права людини та способи політичної поведінки) особистість засвоює в ході вивчення відповідних тем або предметів.

Як зазначає О.В. Сухомлинська, вказані три моделі певною мірою представлені в системах освіти різних країн, співіснуючи та доповнюючи одна одну [13, с. 22].

Згідно результатам останніх досліджень найбільш кращі результати з громадянської освіти молоді в Європі досягаються реалізацією таких умов, як викладання школярам окремого предмету з громадянської освіти; залучення школярів до приймання рішень з питань навчання й виховання як в аудиторній, так і у позакласній діяльності; реалізації міждисциплінарних видів діяльності, наприклад, через навчальні або суспільні проекти; використання інтерактивних методів навчання, що надають школярам можливість самореалізації та активної участі у навчальному процесі; дотримання демократичного стилю викладання та створення атмосфери, завдяки якій учні несуть відповідальність за свої

вчинки; забезпечення рівноправних стосунків між учителями та учнями [14, с. 23].

Отже, якщо прийняти до уваги сутність кожної з моделі громадянської освіти в європейських країнах та умови її результативного здійснення, а також певне змістовне наповнення, то з процесуальної точки зору доцільно розуміти громадянської освіти і як педагогічну технологію.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна зробити загальний підсумок, що для цілісного сприйняття громадянської освіти доцільно розглядати її як багатомірне поняття, що утворюється на різних рівнях: на соціальному – як суспільно-політичне явище, на загальнопедагогічному – як складова загального процесу формування сучасної особистості громадянина, на процесуальному – як певна педагогічна технологія.

Одночасно в межах наукових досліджень постає завдання щодо уточнення співвідношення понять «громадянська освіта» і «громадянське виховання». Це зумовлено тим, що громадянська освіта в Україні явище відносно нове і ще недостатньо досліджене в межах наукових знань. Але сьогодні вже цілком зрозуміло, що обидва ці процеси взаємно доповнюються. Необхідність такого з'ясування зумовлена й потребою поєднання навчання і виховання, інноваційного й традиційного, загальнонародського й національного у формуванні сучасної особистості громадянина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антіпова Г.О. Зміст громадянської освіти в загальноосвітніх школах США / Г.О. Антипова // Науковий вісник Донбасу : електронне наукове видання. – 2007. – № 1(1) / alma-mater.luguniv.edu.ua/magazineselect
2. Гражданское образование: пособие для педагогов и работников образования / Под ред. Н. Воскресенской, И. Фрумкина. – Совет Европы, 2000. – С. 2.
3. Гражданское образование: учебно-методическое пособ. / сост. : Н.А. Ануфриева, Т.П. Лунина, Н.Н. Пивкина. – Саранськ, 2004. – 72 с.
4. Гражданское образование : политический справочник / Под ред. К. Макинерни. – ООН, Центр демократического управления, 2004. – 33 с.
5. Громадянська освіта : теорія і методика навчання : навч. посіб. – Київ : Видавництво ЕТНА-1, 2008. – 174 с.
6. Концепція громадянської освіти в школах України // Шлях освіти. – №1. – 2001. – С. 26.

7. Кучинська І. Громадянське виховання та його значення у сучасному виховному просторі / І. Кучинська // Українська література в загальноосвітній школі : науково-методичний журнал – 2006. – №3. – С. 26-27.
8. Позняк С. Дослідження громадянської освіти у країнах-членах Ради Європи / С. Позняк // Шлях освіти. – №5. – 2005. – с. 20-25.
9. Семко І. Гражданское образование в России / И. Семко // Адуктор. – 2007. – № 2(12). – С. 41-42.
10. Совет Европы : 800 миллионов европейцев. – Совет Европы, 2003. – 121 с.
11. Черникова И. В. Развитие гражданственности будущих специалистов в вузе и компетентностный подход в условиях информатизации общества / И. В. Черникова // Вестник РУДН. Серия : Информатизация образования. – 2007. – № 4. – С. 38-43.
12. Что такое гражданское образования // [http://karelia.ru/ WWWGroup/ archives/ vy-narod/civsoc.shtml](http://karelia.ru/WWWGroup/archives/vy-narod/civsoc.shtml).
13. Сухомлинська О. Ідеї громадянськості й школа в Україні / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – № 4. – С. 20-24.
14. Фельдхаус Р. Європейський підхід до громадянської освіти / Р.Фельдхаус, С. Позняк // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 22-25.
15. Цимбал О.М. Проектна технологія, критичне мислення і громадянська освіта у процес вивчення англійської мови / О.М. Цимбал, О.В. Тягло, П.В. Цимбал. – Х. : Вид. група «Основа», 2008. – 109 с.
16. Civic Education Institute : [http : // www.nid.org.na / cep](http://www.nid.org.na/)
17. Galston W. Political knowledge, political engagement and civic education. – American Review of Political Science. – 2001. – No 4. – P. 217-234.
18. Mercy Corps in Georgia : [http : // unjobs.org / vacancies](http://unjobs.org/vacancies)
19. PASSIA : [http : // www. passia.org / publications / civic-education](http://www.passia.org/publications/civic-education)